

zinczy „klasszikájá”-ban (amely azért előlegeződik pl. Verseghy Aischylos-fordításában és Kis János almanachjaiban) dokumentálódnak a „fő vonalak”, ezekhez képest Csokonai anakreon-tikája és Berzsenynek Hölderlinnel rokonítható, a végső fokon a winckelmanni vonalat továbbfejlesztő hellénikája jelentik a külön utat (amely azért sok szállal kapcsolható a fő vonalához). Ehhez a némileg egyszerűsített képlethez pl. a német irodalom hasonló korszaka vagy a francia neoklasszicizmus (André Chénier) nemcsak azért más, mert „előbbre tart” a fejlődésben, differenciáltabb, hanem azért is, mert a magyar irodalom magáévá hasonlítja ugyan a német, olasz, francia, angol kezdeményeket, de a „receptió” során lényegileg más jellegű irodalmat, irodalmi gondolkodást fejleszt ki. Más a költők–gondolkodók helyzete, magatartása, ennek következtében a fordítói attitűd a fordítás és eredetitől lényegileg eltérő variánst eredményez (Itt csak utalhatunk Kazinczy Prometheus-fordítására!).

Gondolatmenetünkéből következik, hogy kissé formálisnak tartjuk Vajda egyébként ötletes magyarázatát a stílusról, a módszerről és az irányzatról. A magunk részéről erősen hiányoljuk a költői (művészi) magatartás beillesztését az elméleti jellegű fogalmak közé. Ugyanis, ha a „módszer elvek rendszére”, ill., „a mű formai jegyeinek rendszere a stílus”, akkor tüstént felvetődik a kérdés: miféle elvekről és miféle rendszerről van szó; csupán a Vajda emlegette logikai folyamatban létrejött elvekről-e, s ha igen, ezeket a technikai értelemben vett elveket szabad-e elválasztani olyannyira a stílustól, amelyet Vajda konkrétan, ezért ellenőrizhetőnek, rendszerezhetőnek, számszerűen mérhetőnek tart? S hogy tovább kérdezzünk: vajon a stílus nem összetettebb eleme-e a műnek, a megvalósult vagy megvalósuló költői szándéknak, mint az Vajda fejtegetései nyomán kitetszik? Nem csupán a stíluseszközökre vonatkozik az, hogy konkrét, mérhető, stb.?

Régóta vitatott és közmegegyezésre valószínűleg sosem jutó kérdéseket emeltünk ki Vajda könyvéből, érzékeltetve azt a tényt, hogy Vajda nem hátrál meg e kérdések elől, a maga módján keresi a megfelelő választ, mert csakis világosan

kifejtett és használt fogalmak segítségével szabad és lehet körvonalazni az irányzatokat, a (kor)stílusokat. Már Goethe érezte, hogy világosan megfogalmazott módszeres eljárások, elvrendszerek nélkül nem tudja érvényre juttatni a művészi alkotásba rejtett eszméket, s határozottan és egyértelműen foglalt állást a stílus, a manier (a módszer), az általa egyszerű természetutánszónak nevezett magatartás és művészi eljárás kérdésében. Goethe időnként változó elvei ellenére is lényegében egyenes vonalú pályát mondhatott a magáénak, nála az „immer wechselnd” után szervesen következnek a „fest sich haltend”... Az ő Sturm und Drangjával megfért a winckelmanni fogantatású antikvitás-képzet, és a sturmunddrangos antikvitásból nyílegyenesen vezetett az út a neoklasszicistának nevezett antikvitás-képzet felé. Ebből a megújult antikvitásból éppen nem hiányzott az emóció, sőt, az emócionálizmus sem. Csakhogy ez az emócionálizmus gyökeresen eltér az átlag Sturm-und-Drang-emócionálizmustól. Viszont a Werther „Homér és Osszián”-megjelenítése és a Római elégiák, ill. a Velencei epigrammák játékosan komoly világa között nincs szakadék. Ilyen jelenségek vizsgálatokhoz kaphat számottevő szerepet az írói magatartás elemzése, amelytől sem a módszeres eljárásokat, sem a stílust, de még a stíluseszközöket sem szabad leválasztani (gondoljunk pl. a korrekció-elv oly következetes érvényesítésére Kazinczy tevékenységében: ez érinthet stíluskérdéseket, de a korrekció-elv felfogható módszeres eljárásnak és magatartásnak is.)

Vajda György Mihály sokszínű, soktárgyú kötetének értékelését nem a vitás vagy a vitatható kérdések hangsúlyozásával szeretnénk zárni. Az *Összefüggések* c. tanulmánykötet lényeges kérdéseket vet föl, és nagy anyag birtokában, rendkívül körültekintően igyekszik rájuk választ adni. A válaszok igényesek, szellemesek, jöllehet természetükből következően vitathatók. S mert nem vitát rekesztenek be, hanem – éppen ellenkezőleg – vitára ösztönöznek, érdemesek a tüzetes olvasásra.

Fried István

A MAGYAR SAJTÓ TÖRTÉNETE I. 1705–1848

Szerkesztette: Kókay György. Írták: Fenyő István, Kókay György, Kosáry Domokos, T. Erdélyi Ilona, Ugrin Aranka Bp. 1979. Akadémiai K. 831 l.

„Minden írások közül az újság legtöbbször és leg hamarabb szokott munkálkodni. Azért mennél csinosabbak a nemzetek, annál nagyobb becsben

vannak náluk a Nemzeti Újságok.” – mondotta Kultsár István a Hazai Tudósítások szerkesztője a XIX. század elején. Ez az idézet a magyar sajtó

történetének most induló sorozata előtt akár mottó is lehetett volna, hiszen kétségtelen, a sajtó természete szerint frissen, az eseményekre a leggyorsabban reagál, a szépirodalom és a tudományos irodalom között foglal helyet s ezért így interdisciplinás historiájának feldolgozását sem a tudomány- sem irodalomtörténészek nem érzik feladatuknak. Kicsit azonban szabadabban értelmezve az egykori szerkesztő kijelentését, azt is igaznak tarthatjuk, hogy egy nép akkor emelkedik igazán a „csinoság” fokára, ha nemcsak hazája, irodalma, tudománya, hanem sajtója történetét is számon tartja.

Ezért vette bizonyára minden magyar kutató, érdeklődő olvasó örömmel kezébe a négy kötetre tervezett sajtótörténet első kötetét. Szerzői, Fenyő István, Kókay György, Kosáry Domokos, T. Erdélyi Ilona, Ugrin Aranka vagy a magyar sajtótörténet, vagy reformkori irodalmunk, történelmünk kiváló kutatói, ismert nevű szakemberei.

A Szabolcsi Miklós írta Bevezetésből, de az irodalomjegyzékből is kiderül, hogy ezt a teljes ségre törekvő, marxista igényű sajtótörténeti szintézist résztanulmányok, kisebb, csak egy lapot vagy csak egy időszakaszt felölelő összefoglalások előzték meg. A szerzőknek azonban még ezek mellett is kellett alapkutatásokat végezniök. Csak ennek árán sikerült egy minden eddiginél teljesebb sajtótörténetet megteremtieniök.

Kókay György a saját fejezetében ismertette meg az alapfogalmakkal. A sajtó két alapvető tulajdonsága az időszakosság és az aktualitás. Az előbbiből nyerte a műfaj a könyvtartományban nevét, az utóbbi pedig témáját határozza meg. Tisztán látjuk a lap és a folyóirat közötti különbségeket is. Közös tulajdonságuk a periodicitás, a kontinuitás, a publicitás és a tartalom változatossága. A két sajtótípust viszont tárgya, valamint megjelenési időközeinek gyakorisága választja el egymástól. A lap sűrűbben lát napvilágot s témája a politikai élethez áll közelebb, mint a folyóiraté, amely viszont ritkábban, valamilyen tudományág, vagy gazdasági, társadalmi életünk, irodalmunk aktuális kérdéseit tárja az olvasó elé. Az előbbi szélesebb, az utóbbi szűkebb rétegek igényeit elégíti ki. A műfaj ilyen pontos meghatározása azért fontos feltétlenül, hogy a sajtókiadványok halmazában a kutató is, az olvasó is tisztán tudjon látni.

E könyv azonban nemcsak a sajtó, hanem a cenzúra története is egyben. A cenzúráé, amely, sajnos, együtt fejlődött a sajtóval, s a szerkesztőknek nemcsak az olvasók, hanem a cenzorok igényeit is ki kellett elégíteniök. Vagy ki kellett az utóbbiakat játszaniok, s ez legalább annyi energiát vett igénybe, mint a lapszerkesztés maga. A szerzők úgy vélik, hogy épp a cenzúra eltörlése 1848-ban nyit a sajtó történetében új korszakot.

Ez a szempont magyarázza a megvalósult szerkesztői koncepciót a kötet korszakhatárait illetően. A kezdeteket természetesen Rákóczi lapja a Mercurius Hungaricus jelenti s zárja az 1845. április elsején indult Hetilap, amely kifejezetten a magyar ipar és mezőgazdaság fejlesztését, illetve az arról való tudósítást tekintette céljának. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc sajtótörténete nem kerül tehát a kötetbe. A szerkesztői-szerzői koncepció bennünk is felvetődő kérdéseire, az egyik lektor, Pándi Pál kifogására már a bevezetést író Szabolcsi Miklós megadja a választ.

A reformkor kezdetét Fenyő István, a fejezet egyik írója 1830 tájára, végét pedig 1848 márciusára teszi. A forradalommal, a cenzúra eltörlésével új korszakot nyit a magyar sajtó. Kérdés ezek után az, hogy kitölt-e egy új kötetet e másfél év. Valószínűleg nem, ez azonban legfeljebb csak külsődleges oka lehetett volna a korszakmódosításnak. Hozzá kell szoknunk, hogy a történeti, irodalomtörténeti periódushatárok sem egymással sem a különböző művészetek történetének periódushatáiraival nem egyeznek.

Szabolcsi Miklós már a könyv élén bejelenti, hogy a magyar sajtó rohamos fejlődése miatt már a XIX. század első felének anyagában is válogatniok kellett a szerzőknek, s ez a szelekció a későbbi évtizedekre, századunk sajtójára még inkább érvényes lesz. Ha azonban a szelekció mértéke növekszik, s ha lesznek majd lapok, sajtótermékek, amelyeknek még címét sem találhatjuk meg a négy kötet valamelyikében, kívánatos lenne, hogy legalább a mutatóban vagy másfajta regiszterben, esetleg egy ötödik kötetben valamennyi lap és folyóirat címe legfontosabb adataival helyet kapjon. Mert az csak természetes, hogy az olvasó vagy a kutató valamilyen hajtandó lapot kézbe véve a leglényegesebb tudnivalókat épp a sajtótörténetből akarja megtudni.

Ellenérvnek bizonyára elegendő az, hogy a e kívánságnak eleget akarnának a szerkesztők tenni, ezeknek a sajtótörténeteknek magukba kellene foglalniok a megyei sajtóbibliográfiák már jelenleg is kötetekre rúgó anyagát s el kellene készíteni a még hiányzó, s ma Magyarország területéhez nem tartozó megyék sajtórepertóriumát. Ez óriási munka lenne. S mint ahogyan eddig, ezután sem maradhatnak ki nagy, vidéki városaink esetleg országos színvonalú, nagy publicitással rendel-

kező sajtóorgánumai. A mutatóban pedig a legkisebb lapnak, folyóiratnak is benne kellene lennie.

A szelekció feltétlenül szükséges s talán még az eddigieknél is radikálisabban kell érvényesíteni. Ez a kötet ugyanis nyolcszáz lapnyi terjedelmű, s ha a további köteteket is csak ilyen méretűre tervezik, akkor a szelekcióval, illetve egy-egy lapra szánt terjedelem csökkentésével érhető el.

Egy-egy sajtóorgánumról szóló dolgozat terjedelmét nem minden esetben annak politikai-kulturális jelentősége, megjelent számainak mennyisége, olvasottsági százaléka dönti el. Ha ez nem így lenne, nem fordult volna elő, hogy az Ugrin Aranka dolgozatában tárgyalt, hét évfolyamot megért Fillértár vagy a maga korában rendkívül népszerű képes ismeretterjesztő lap, a Vasárnapi Újság mindössze egy-egy oldalnyi helyet kap, pedig ez tizennégy esztendeig élt. Fenyő István viszont a mindössze öt évfolyamos Kritikai Lapokról húsz, a hat évig megjelent Athaeneum történetéről több mint hatvan lapot írt. Az előbbiben csak a legfontosabb adatok fordulhattak elő, az utóbbiban, Fenyő István munkájában, ha ez szükségesnek látszott, még verselemzés is helyet kapott.

A kötet szerzői a lapismertetés szempontjait bizonyára egységesítették. Ez leginkább Kókay György, Fenyő István és Erdélyi Ilona tanulmányain érezhető. Kosáry Domokos munkáját már egészen más, történelmi szempontok motiválták. Ő elsősorban a politikai küzdelmet ismerteti, amely révén egy-egy lap megszületett, s a politikai életről tájékoztat, amelynek a lap a legfőbb szócsové. Természetesen az is szempont, hogy a sajtócenzúra sötét, tekervényes utcájában oly gyorsan és ügyesen tájékozódó Kossuth harci lapjának, az Országgyűlési Tudósításoknak vagy a Törvényhatósági Tudósításoknak szépirodalmi, tudományos rovatai nem vagy alig voltak. A lap történetét, a szerkesztő életét, a sajtó vagy az irodalom terén befutott pályáját, a lap leglényesebb tartalmi vonásait, a politikai csatározásokra való reagálását tulajdonképpen minden szerkesztő leírja, közöztük a különbséget legfeljebb az okozza, hogy ki az irodalmi értékekre, ki a történelmi szempontokra, ki a politikai harcokra fektette a súlyt. S így természetesen minden szerzőnek kitapintható ezekből a tanulmányokból érdeklődése, kutatási területe.

Kókay György munkája, a könyv első, összefüggő nagyobb fejezete, a Mercurius Hungaricus-tól, Rákóczi lapjától a 1806-ban megjelent Hazai Tudósításokig számtalan lapot ismert. E száz év

sajtótörténetében a fejezet szerzője következetesen valósította meg saját szerkesztői elveit. A közösen kialakított szempontok szerint minden lapot jelentőségének megfelelő szinten tárgyalt. Eloszlat bizonyos legendákat. Így többek között azt, amit Thaly keltett Rákóczi lapjáról, s közli a Thaly-féle romantikus elképzelésektől mentes, nem éppen vigasztaló igazságot: a Mercurius Hungaricus nem kétszázegynéhány, hanem mindössze csak talán hat számot ért meg. Jól látja a XVIII. századi latin nyelvűség okait, s megmagyarázza, hogy a latin nyelven megjelenő lap nem negatív jelenség, hanem természetes következménye Magyarország többnyelvűségének. Bél Mátyás lapja a Nova Posoniensa például azért volt latin nyelvű, mert a három legnagyobb magyarországi népcsoportnak a magyarnak, a szlováknak és a németnek szánta. A Kókay által ismertett korszakban válik lassan ketté a nyomdász és a szerkesztő funkciója. E lassú folyamatot a tanulmány nagyon jól érzékelteti.

Hatalmas anyagában bizonyára nem könnyű tájékozódni. Ez az oka annak, hogy néhányszor ismétli önmagát. A Mercurius Veridicus 1706-os évfolyamáról egymástól néhány sornyi távolságban kétszer is említi, hogy nyomtatásban nem jelent meg (46.). Ugyanígy kétszer írt Rátnak és Bessenyeinek a nyelvkérdéssel kapcsolatos álláspontjáról (79.). A XVIII. század sajtóviszonyaira jellemző eset, hogy 1791. november 8-án a Magyar Kurirban egy hosszabb cikk jelent meg Egerről, s írja Szacsvey Sándor egyik ellenfelének, a hírhedten intoleráns Szaicz Leo poligramját nyomtatta a cikk alá. Néhány héttel később már Szaicz Leo Eger közeli, felnémeti kegyetlenkedéseiről értesülünk. Kókay előadásából kiderül, hogy Szacsvey ahol csak tehette kipellengérezte Dayka ellenfelét és rendtársát, Szaiczot. Eppen ezért, mert Szacsvey elfogultsága nyilvánvalónak tűnik, az úgy teljes feltárását további kutatásra bízom.

Azok a lapok, folyóiratok, amelyeknek feldolgozására Fenyő István vállalkozott, a kötetben már szétszórtnak kaptak helyet. Úgy tűnik azonban, hogy talán leginkább Fenyőnek sikerült az ismertetés közösen kialakított szempontjait szinte hiánytalanul érvényesíteni. Nemcsak a lap fő irányait, hanem a részleteket is feltárja, az olvasó érthető kíváncsiságát is kielégíti. Egy helyütt például közli a lap árát s ehhez hamarosan hozzáteszi az akkor fizetett napszámbért. Remekül a szerkesztői portrék megrajzolásában. Tökéletes képet kapunk Fejér Györgyről, a Tudományos Gyűjtemény első szerkesztőjéről, az Élet és Lite-

ratura Szemer Páljáról, de egyébként is nagyszerűen tudja bemutatni egy-egy szerkesztő, mint például Vörösmarty induló nehézségeit. Fenyő fejezetében fokról-fokra tárul fel az a társadalmi, ideológiai, irodalmi, mozgalmi, forradalmi harc, amely ebben a korban minden szerkesztőt körülvevett. Nem tér ki a kényes személyi kérdések elől sem. S így nemcsak a sajtó történetével, hanem a szerkesztőkkel is megismerkedhetünk úgy, mint sehol másutt. Fenyő a lap mögötti erők eredőit kutatja és tárja fel igen nagy precizitással, adatgazdagon, sokat sejtető intuícióval.

Sajnáljuk, hogy összefüggő, a reformkor irodalmi, kritikai és tudományos folyóiratairól szóló dolgozata a könyv kronológiai rendjének lett az áldozata. Egy helyütt azonban a népiségnek a sajtóban való első megjelenéseit kutatva, Vitkovicsnak a *Horvát István barátomhoz* című ódáját elemezve vitatható megállapítást tesz: „A reformkori irodalmi népiesség – hangsúlyozza Fenyő – e vers közlésével elindul . . .” Kétségtelen tény, hogy a falusi élet iránti nosztalgia jelenik meg ebben a Vitkovics-versben, de ez nem egyéb, mint egyszerű Horatius utánérzés. Egyébként maga Vitkovics is elárulja hogy falun töltött napjain Horatiust olvas, s különösképpen sokat olvashatta a *Beatus ille qui procul negotiis* kezdetű ódát.

Fenyő lapismertetései igen terjedelmesek. Ha az ugyanilyen vagy csak a hasonló terjedelmű lapok története is ekkora helyet kapott volna, akkor az első kötetből bizonyára két kötet lett volna.

Nemcsak Fenyő István, hanem minden szerző törekedett arra, hogy egy-egy lap olvasóinak számáról is tájékoztasson. Izgalmas s még alig vizsgált irodalomszociológiai kérdés, amely már itt is jól hasznosítható adatokat eredményezett. Szeretném arra is felhívni azonban a figyelmet, hogy a reformkori iskolai magyar társaságok ebben az időben a belépési díjból, valamint az évi rendes tagdíjból könyvtáraikat folyóiratokkal is gyarapították. Ezek afféle nyilvános könyvtárak voltak, s így egy-egy folyóirat olvasóinak száma bizonyára sokszorosa lehetett az előfizetőkének. Kétségtelen azonban, hogy az olvasók nem, csak az előfizetők segítettek egy-egy folyóiratot fenntartani.

Kosáry Domokosnak még szomorúbb diaspóra jutott. Ő a politikai lapokról írt a kötetben s így a reformkori sajtótörténet legkezdetén tölt meg mintegy ötven lapot, s majd csak kétszáz oldalal később „veszi fel újból a tollat”, hogy a Pesti Hírlapot, a Budapesti Híradót, a Nemzeti Újságot és a Hetilapot ismertesse.

Kosárytól az olvasó, elsősorban Kossuthról olyan adatokat tudhat meg, amelyek eddig alig vagy egyáltalán nem voltak közismertek. Kossuth már politikai pályafutása kezdetén politikus módjára tudott taktikázni, az ország, a sajtó és a saját szabadsága érdekében. Az Országgyűlési Tudósítások, méginkább a Törvényhatósági tudósítások indítása során bizonyítja nagyszerűen politikai rátermettségét. Kosáry jó érzékkel tudja bemutatni, hogy ebben a forrongó, a nemzet haladását így vagy úgy megvalósítani akaró világban hogyan tudta Kossuth egyszerre komponistaként és karmesterként a kétségtelenül széttartó kórust a haza céljai érdekében megszólaltatni. S azt hiszem semmit sem von le Monok szülöttének érdemeiből az, hogy első sajtótörténeti lépéseit egyéni érdekei is motiválták. Jellemző Kossuthra, hogy a Pesti Hírlap már rég megjelent, mire a besúgók jelentése nyomán a kancelláriára került irat egyáltalán megkezdhetette a maga adminisztratív kálváriáját.

Kosáry világosan látja, hogy „A politikai sajtó tárgyalásakor . . . nem elég a lapok szakmai, műfaji, szerkezeti kérdéseit, technikai funkciójának jellemzőit szemügyre venni.” Valami más utat kellett keresnie, s így kialakított az irodalomtörténészeknek kétségtelenül idegen, de éppúgy célra vezető utat. A Pesti Hírlap Kossuth és Kosáry felfogásában is nem irodalmi, hanem politikai produktum, ezért történetét, értékelését szempontjait elsődlegesen csak ez a körülmény határozhatja meg. A lap tehát a mindenkori gazdasági, társadalmi, politikai küzdelmek keresztüzében áll. Fegyver, amely védekezésre és támadásra egyaránt alkalmas. Hat rá a politika, de ez is hat a politikára.

Az előszóban megjósolt véleménykülönbségeknek Kosáry, mint partnere, Fenyő is alanyává válik. Fenyő szerint „Desseffy József gróf megtestesítője volt a hazai vezetőrétegek ellentmondásosságának . . . a politikában folyton ingadozott, a társadalmi reform és a fennállóhoz ragaszkodás póluspárjai között . . .” Kosárynál ez az egyébként valóban széles látókörű, de irodalmi síkon babért alig szerző Desseffy kétarcúsága más megvilágításba kerül: „. . . a Hitel elleni támadásai miatt tévesen szokták a konzervatív vagy éppen a reakciós nemek jellemző képviselőjének tartani”. Bár kifejezett ellentmondás a két jellemzés között nincsen, mégis hiányzik az összhang.

S végül itt szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy az egykori bihari képviselő, Papszász Lajos hagyatékában (Déri Múzeum) van olyan kéziratos

országgyűlési lap, amely úgy látszik a Stuller és a Bodon Ábrahám-féle iránytól el akar térni, címe legalábbis erre utal: Pártatlan. Lehetséges, hogy erre is a kihagyás sorsa várt volna, legfeljebb a nevét kellett volna megemlíteni.

T. Erdélyi Ilona csak igen kicsiny részt vállalt a kötetben, az irodalmi divatlapokat, az Ifjú Magyarország lapkísérleteit, a negyvenes évek divatlapjait mutatja be. Bizonytalankodása e lap-típus meghatározásánál tökéletesen érthető, hiszen éppen a lapok szerkesztői szándékainak kontúrozatlansága miatt nem tudja pontosan a fogalmat körülhatárolni: az irodalmi divatlap „nem szemle, nem családi lap, nem néplap, nem szépirodalmi folyóirat, nem magazin, nem napilap, nem hivatalos közlöny vagy műsorfüzet . . .” S bizonyára még tovább lehetne sorolni a lap-típusokat, amelyeknek jegyeit a divatlap nem hordozza. Hát akkor mi a divatlap? Célját tudjuk: „Kor és közönségigényt szolgált ki, amennyiben minden rovatával önálló lapot pótol.” Ezeknek a lapoknak jellemzésére Erdélyi Ilona kiválasztotta a szinte legjellemzőbb, képzavarokkal, szirupos mázzal megtöltött, bevont idézetet, a Regélő-Honművész programnyilatkozatát, amely tulajdonképpen semmit sem mond, csak fecseg anélkül, hogy tudná, mit akar. A szerző meg tudja

tehát győzni olvasóját arról, hogy ezek az úgynevezett divatlapok igen nagy igénytelenséget takarnak, s az átlagizlés hű tükröi. Nyilvánvaló azonban, hogy az igénytelenségnek is vannak fokozatai. A legigényesebb igénytelen divatlap a Rajzolatok a Társasélet és Divatvilágból.

Ugrin Aranka a harmincas évek ismeretterjesztő lapjait, a reformkori német nyelvű folyóiratokat, valamint az első magyar agrárlap, a Magyar Gazda történetét dolgozta fel. S mint-hogy népszerűsítő, tudományos lapok értékeléséről, kezdő lépéseiről, vagy az első magyar mezőgazdasági lap kezdeteiről van szó, úgy hisszük, hogy a bőségesen tárgyalt más, irodalmi, kritikai lapok mellett, amelyeket már irodalomtörténetekből is megismerhettünk, ez is megérdemelt volna ugyanennyi figyelmet. Annál is inkább, mert a Magyar Gazda Széchenyi gondolatainak volt a szócsove. Széchenyié, akinek a tevékenységét talán közel sem vizsgálták annyira az elmúlt évtizedekben, mint Kossuthét.

A magyar sajtó története merész és sikerült lépés volt. Szerzői, szerkesztői, mint fentebb már írtam, többször alapkutatótást végezve, a megjelent irodalmat tanulmányozva készítették a szintézist.

Kilián István

Thomas Antonii de Senis „Caffarini”: Libellus de supplemento legende prolixae virginis beate Catherine de Senis. Primum ediderunt Iuliana Cavallini – Imelda Foralosso, Roma, Edizioni Cateriniane, 1974, pp. LXXII + 446. (Testi Cateriniani III.)

Meglepő talán, hogy magyar irodalomtörténeti szakfolyóiratban recenzió jelenik meg egy 1400 körüli olasz szerző latin hagiográfiai művének modern kiadásáról. Tommaso da Siena-nak – vagy ismertebb nevén Tommaso Caffarini-nek – a velencei San Giovanni e Paolo domonkos kolostor priorjának Sienai Szent Katalin bővebb legendájához fűzött terjedelmes kiegészítése, *Supplementum*-a azonban meglepetésekkel szolgál a középkori magyar irodalom kutatójának. Caffarini neve nem volt teljesen ismeretlen a Margit legendák kutatói előtt, ő volt ugyanis a címzettje annak a levélnek, melyben Gergely fráter, magyarországi domonkos provinciális 1408-ban fontos adatokat közölt Szent Margittal és legendájával kapcsolatban. Bár e levelet hazai és külföldi kutatók – másod-, harmadkézből – már többször idézték (többször alaposan félre is értették), teljes és pontos szövege mindezekig kiadatlan volt.

E levél szövegét ugyanis éppen Caffarini több mint hatodfélszáz évig csak kéziratból ismert műve őrizte meg, – s nem akármilyen szöveggörnyezetben. Művének első kiadása ezért nagyon is megérdemli figyelmünket.

Tommaso de Siena (1350–1434) az 1400 körüli évtizedekben egyike volt azoknak a vezető olasz domonkosoknak, akik rendjük megreformálásán, s tekintélyének emelésén munkálkodtak. E törekvésük szerves részét alkotta az 1380-ban elhunyt, kivételes egyéniségű domonkos apácának, Sienai Szent Katalinnak a kultusza. Az ő szentté avatását igyekeztek minden eszközzel elérni, s ebben éppen szerzőnk volt az – egyelőre ugyan sikertelen – főszerep. (Katalint csak 1461-ben avatta szentté II. Pius.) Ennek az ügynek a szolgálatában készült a Raimondo da Capua által írt bővebb Katalin-legendához fűzött *Supplementum*. Az 1401 és 1418 között több részletben írt és ismételtlen átdolgozott könyv műfaji szempontból rendhagyó eset a hagiográfiai irodalomban. Caffarini a bővebb Katalin-legendá-lacuná-it kívánja kitölteni, további adatokkal és emlékekkel egészíti azt ki, olykor pedig nagy apparátussal bizonyítani igyekszik a Katalinnal

kapcsolatos csodás jelenségek valóságát. Ez utóbbiak között a stigmák elnyerése volt a legjelentősebb és a legvitatottabb, s ezért műve tekintélyes részét e kérdésnek szentelte. Hogy bizonyítsa, nemcsak ferencesek, hanem domonkosok is részesülhettek a stigmák kiváltságában, igyekezett felmutatni olyan Katalint megelőző domonkos szerzeteseket vagy apácákat, akik a stigmákat elnyerték. Ebbeli igyekezete során fordult figyelme Szent Margit felé, s ezért kért felvilágosítást a magyar provinciálistól.

A Velencében működő olasz domonkos Margit iránti érdeklődésének olyan eddig nem ismert, vagy tévesen értékelt adatokat közönhetünk, melyek jelentősen módosíthatják a Margit-legendákra vonatkozó ismereteinket. Gergely levelének közlésén túl, a szerző megemlíti egy általa a XIV. század végén Pisában olvasott ismeretlen Margit-legendát is, s meglepő adatokat sorol fel Margitnak Calabriától Angliáig terjedő kultuszáról. A *Supplementum* ismeretében új megvilágításba kerülhet középkori irodalmunk egy másik, érdemtelenül elhanyagolt alkotása is, az Ilona-legenda. Margit állítólagos veszprémi nevelőjének, az Ilona nevű domonkos apácának a legendáját ezeit egiedig egyedül Paolo Ruzicska magyar irodalomtörténete (*Storia della letteratura ungherese*, Milano 1963) építette be a középkori magyar irodalom folyamatába, pedig magyar földön s minden bizonnyal magyar szerzőtől származó irodalmi műről van szó. (A Margit-legendák és az Ilona-legenda kérdésével külön tanulmányban részletesen fogok foglalkozni.)

Ami a magyar szempontból is oly értékes szövegkiadást illeti, csak a legteljesebb elismeréssel nyilatkozhatunk Iuliana Cavallini és Imelda Foralosso munkájáról. Az utóbbi által írt bevezetés tájékoztató Tommaso da Siena életéről, műveiről, a *Supplementum* keletkezéséről, és annak kéziratairól – helyreigazítva a korábbi kutatók nem egy tévedését. A minden textológiai igényt kielégítő szövegkiadás a mű két egykorú (sienai és bolognai), de egymással nem mindenütt egyező kézírata alapján készült. Az eltérések magától, a művét többször módosító szerzőtől származnak, s ezért a kiadók természetesen minden variánst gondosan közölnék. Mivel bizonyítható, hogy Caffarini számos másolatban terjesztette munkáját, a ma már elveszett kéziratok is tartalmazhatják a szerzőtől származó további módosításokat, kiegészítéseket. Egy ilyen elveszett kéziratnak éppen a Margittal kapcsolatos kutatásunk során sikerült talán nyomára jutnunk. Az egyik XVI. századi olasz domonkos életrajzyűjtemény (*Vite*

dei santi e beati del sacro ordine de' frati predicatori, cosi huomini, come donne, Firenze 1588) szerzője, Serafino Razzi, Margit-életrajza végén írja, hogy 1572-ben a chioggiai domonkos kolostor könyvtárában fontos adatokat talált, ami arra készítette, hogy módosítson forrásának, Leandro Alberti művének előadásán. A Chioggiában talált könyv szerzője nem más, mint Fra Tommaso da Siena, akitől egy Margitra és Ilonára vonatkozó bekezdésnyi szöveget Razzi idéz is. Az idézetből nemcsak az kétségtelen, hogy a *Supplementum*-ról van szó, de az is, hogy annak egy ismeretlen variánsáról, ugyanis az idézett rész olyan információt is tartalmaz, melyet a sienai és bolognai kódex alapján készült kritikai kiadásban nem találunk (Razzi, i. m. II, 13).

A kötet kiadói néhány szép reprodukciót is közölnek a művészi szempontból is kiemelkedő két alapul vett kódexből. A sienai kódex egyik reprodukált lapján a magyar boldog Ilona képe is látható.

Klaniczay Tibor

Die heiligen Könige. Übersetzt, eingeleitet und erklärt von Thomas von Bogyay, János Bak, Gabriel Silagi. Graz–Wien–Köln, 1977. Verlag Styria. 196 l. (Ungarns Geschichtsschreiber 1.)

A Styria Kiadó végre teljesítette azt a régi óhajt, hogy a *Geschichtsschreiber des Ostens* nagy vállalkozáson belül a bizánci, oszmán és szláv történetírás legfontosabb forrásait bemutató kötetek után Kelet-Európa egyik nem szláv népének, a magyaroknak az elbeszélő forrásait is megismerhesse a németül olvasók népes tábora. Miként Thomas von Bogyay, a sorozat szerkesztője előszavában elmondja, nem csak a teljességigény, hanem Magyarország történelmi jelentősége és európai szerepe miatt vált különösen indokolttá ennek az új sorozatnak az elindítása. Magyarország történelme a nemzetközi kutatás számára eléggé ismeretlen terület, mégha forrásai feltárásában mindenkor kivették idegenek is részüket. Nem is annyira a magyar nyelv miatt van ez így, amely kétségtelenül teljesen elkülöníti a magyarságot szomszédaitól és a nyugati világtól, hanem sokkal inkább amiatt az általános történelmi tudat miatt, amelyen belül Magyarország nem került eddig az őt megillető helyre. Továbbá a latin nyelvtudásnak és a klasszikus műveltségnek világszerte megfigyelhető sajnálatos hanyatlása miatt válik szükségessé németül is közreadni az amúgy elvileg internacionálisan érthető, mert latin nyelvű források egész sorát is. S ez a vállalkozás még dicséretesebbé teszi a sorozatot,

hiszen nem csupán a szaktudósok, hanem a laikus érdeklődő olvasók igényeinek megfelelően alakítja ki tematikáját.

Ez a törekvés valósul meg a *Die heiligen Könige* (A szent királyok) című indító kötetben. E szerencsés válogatás tulajdonképpen Szent Istvántól Szent Lászlóig legenda- illetve krónikaszüvegekkel a nyugati kereszténységhez csatlakozott Magyarország első évszázadát eleveníti fel. Nem tekinti céljának, hogy az egész század történetét áttekintse. A kor mentalitásába, történelemfelfogásába nyújtanak érdekes betekintést a historiográfia emlékeként is felfogható legendaszüvegek (a Hartvik- és a kisebb István legenda; a két Gellért-legenda és az egybeszerkesztett kis és nagy László-legenda), valamint a Képes Krónikából rekonstruálható XI–XII. századi geszták részletei. A források közül csak ez utóbbinak volt német, illetve angol fordítása is.

A fordítók, témáik kitűnő szakértői a szüvegek pontos és gördülékeny interpretálásán kívül a források keletkezési körülményeit, jellemzőit is röviden összefoglalják, s pontos jegyzeteik lehetővé teszik a szüvegek megértését. Ki kell emelnünk, hogy János M. Bak érdekes megoldást választott, amikor a László-legenda változatait összedolgozva a részletezőbb fejezeteket változattá egésszé, tipográfiai jelezve a különböző változatokat. Eljárását mindenképpen indokoltan tartjuk. A kötet gyakorlati használhatóságát könnyíti meg az a rövid kis összeállítás is, amely a némettől eltérő magyar hangok kiejtésének rendszerét foglalja össze.

A magyar művelődéstörténet kutatói nagy meglepődésére színvonalas és érdekes kötet indul tehát újtára történetíróink szüvegeinek új német nyelvű sorozata.

Vásárhelyi Judit

Melius Péter: *Herbárium*. Bukarest, 1978. Kriterion K. 518 l.

A hazai gyógyítás tudományának első magyar nyelvű, nyomtatásban is kiadott összefoglaló munkája a *Herbárium* 1578-ban jelent meg Kolozsvárott Heltai Gáspárné nyomdájában. Ez a több szakterületet átélő kézikönyv Szabó Attila bevezető tanulmányával, jegyzeteivel, Melius *Herbárium*ának szüvegkiadásával, bőséges útmutatással a 400. évforduló alkalmával látott újra napvilágot.

A bevezető tanulmány nyolc fejezetében Szabó Attila nemcsak a témához kapcsolódó szakirodalom újraértékelését, a *Herbárium euró-*

pai kapcsolatai-nak stb. felvázolását végzi el hanem a munka nyelvészeti szempontú alapos elemzését is.

Mi volt a Herbárium? Laskai Csókás (Monedulatus) Péter, Decsi Csomor János, Squarcialupus természettudományi írásai, vagy ilyen igénnyel megírt diákdolgozatok után korszerű, friss szellemű, jól szerkesztett, tömegekhez szóló munka, amely a botanika, orvostudomány, gyógyszerészet, kertészet, nyelvészet, néprajz akkor még egy ágba haladó tudományát fogta össze. A kötet felosztása Theoprasztosz rendszerét követi, s mivel botanikai szakterminológia nem állott még a XVI. század emberének rendelkezésére Melius, elődeit követve kettős elnevezést adott a fajok jelölésére természetesen anélkül, hogy a genus és species fogalmával tisztában lett volna. (Sorrendbe sorolásának szempontjai ezért esetlegesen.)

A gyógynövények a Herbáriumban c. fejezet alapján tudjuk, hogy a megemlített növények 99%-ból valójában csak 50–55%-t lehetett gyógyító célokra felhasználni. De Linné előtt kétszáz évvel – amikor a természettudományos javallatok még alig váltak el a népi, legtöbbször kuruzsláson alapuló tanácsoktól – páratlan jelentősége volt ezeknek a recepteknek: „A csengőfű vizét igen jó mindennap innya az kórságosoknak, mind nagy-nak, kicsinnek. Ha borban főzed és iszod, mérget, követ, fővént kihoz emberből. Hideglelést elűz, farsábásokat gyógyít, aki vért pök megállítja.”

Az összehasonlítás módszerével megkülönböztetett növényneveknek az elemzését a nyelvészeti, ill. szótári rész keretében mutatja be Szabó Attila. A legtöbb újdonságot ezek a fejezetek jelentik számunkra.

A *Herbárium* kifejezőmód világos, tömör és közérthető. Szabó Attila a szerkezet és stílus belső egységének megvalósítását, az egymást követő szakaszok közti felfogásbeli és terjedelmi különbséget Melius munkastílusában véli megtalálni. De hangsúlyozza, hogy legyen e stílus akár tömör, vázlatos vagy éppen Lonicerus közvetett forrásmunkája által meghatározott, sohasem rejti el a prédikátort, akinek közéleti tevékenységébe illesztve érthető meg igazán a *Herbárium* keletkezéstörténete.

A *Nyelvállapot és helyestrás* c. részben a kolozsvári nyelvész szemléletesen elemzi a kézikönyv hangtani arculatát, jelrendszerét, nem felejtkezve el az utóbbi hiányosságaira sem kitérni. Szabó Attila a *Herbárium*ban megőrzött gazdag névanyagnak nyelvészeti jellegű „... a növénynevek eredet szerinti, szókinctani vizsgál-

latával, a növénynevek kialakulásában szerepet játszó jelentésváltozás-típusok fel-felmérésével, az elnevezések lexikális szerkezetének az elemzésével, a növénynevek történeti vizsgálatával . . .” nemcsak a Meliusról írt szakirodalom egyik hiányosságát pótolja, hanem etnobotanikai ismereteinket is elmélyíti.

A bevezető tanulmány gondolatívét a *Herbárium utóéleté*-vel foglalkozó írás zárja, felsorakoztatva a Herbárium megbecsülését jelző köteteket: Beythe András *Fiveskönyv*, Apáczai Csere János *Enciklopedia*, Pápai Páriz Ferenc *Pax corporis*, Nadányi János *Kerti dolgoknak leírása* stb. Nemcsak megemlíti ezeket a munkákat, hanem lényegi vonásukat is kiemeli, eltéréseiket összehasonlítja a Herbáriuméval, jelezve ezzel a bontanikatörténetben, művelődéstörténetben, nyelvtörténetben elfoglalt helyét.

Melius Péter Herbáriuma az MTA példányának fénymásolata alapján került a jelen kötetbe. A kiadás nem második kiadás és nem betűhív közlés, a szöveg inkább a mai olvasó igényeihez közelítve készült.

A tematikailag gazdag anyagban való tájékozódást könnyíti meg az a jegyzetanyag, amely magyarázataival, összehasonlító növénynévjegyzékével jelzi a ma hivatalosan is elismert, tudományosan megalapozott javallatokat. A fejezetek értelmezési útmutatója a hivatalos magyar, román, német és tudományos növénynevek mutatója, az összehasonlító névjegyzék –akárcsak a tanulmányrész valamennyi utalása– komoly mennyiségű forrásanyagra támaszkodik, hogy a XV–XVII. századból származó nyomtatványokban vagy kéziratokban fennmaradt növénynevek ismeretében a Melius által használt növénynevek előzményét, utóéletét sokszínűen bemutathassa.

Melius Herbáriuma a magyar természettudományos élet elindítója volt. Szabó Attila igényes kutatómunkájával lehetővé tette, hogy a maga korában oly sokat forgatott kézikönyvet mi se csak kortörténeti dokumentumként értékeljük, hanem szakembernek és laikusnak egyaránt hasznos ismereteket nyújtó olvasmányként.

Húbert Ildikó

Katona Imre: Bruegel és a Batthyányak. Bp. 1979. Magvető K. 139 l. (Gyorsuló idő)

Bruegel egyik híres festménye, a „Keresztelő János prédikációja” a Batthyányak németújvári várából került a Szépművészeti Múzeumba. Katona Imre tanulmánya azt a kérdést vizsgálja,

hogy milyen úton-módon jutott a Batthyány család a kép birtokába, s ezen belül is szinte kizárólag csak az eszmei-politikai kapcsolat érdeklí az anabaptista Bruegel és Batthyány Boldizsár között.

A munka első (nagyobbik) részében Michel Auner tanulmánya alapján kifejti Bruegel és a németalföldi anabaptizmus kapcsolatát, ezen belül is a festő chiliasztikus irányultságát, politikai elgondolásokat is hordozó képalkotását. A második részben igyekszik azt bizonyítani, hogy Batthyány Boldizsár azért vásárolta meg a képet, mert úgy vélte, hogy Bruegel az övéhez hasonló vallási-politikai eszméket fejez ki rajta.

Ezt nagyrészt a németalföldi és a nyugat-magyarországi helyzet hasonlóságával igyekszik bizonyítani, igen kevés sikerrel. Olyan felfogást tulajdonít a magyar lutheránus főuraknak, amely szerint, ha „Isten bűneinkért ostoroz minket,” az ellenállás egyszerűen istenkísértés volna, tehát a törökök ellen nem kell harcolni, hanem passzívan elviselni Isten ránk mért büntetését. Ezt az elképzelést bőségesen jegyzeteli, de határozott balsikerrel: egyetlen általa idézett levélrészletből sem tűnik ki ez az állásfoglalás, bármilyen jóindulattal is olvassuk őket. Például Batthyány Ferenc levelének ezt a részletét idézi a jegyzetekben a felfogás bizonyítására: „. . . malis rumoribus pleni summus, et postquam Nador Alba capta est nullos felices rumores audire potuimus . . . fama erat, vt Petrus Kegelwigh (!) castellum Thoron expusnare voluissit . . .” A részlet elárulja Katona latin nyelvbéli járatlanságát is: felkiáltójellel látja el a „Kegelwigh” névalakot, de az idézés során ő maga e rövid részletben két hibát is ejt: a „sumus” alak helyett az itt értelmetlen „summus”-t használja, s nem tudván elolvasni az „expugnare” szót, helytelenül a teljesen érthetetlen „expusnare” kerül a szövegébe. De ha el is tekintünk ettől, kitűnik az idézet az adott helyzetben való tökéletes oda nem illése, ha lefordítjuk: „. . . Rossz hírekkel vagyunk tele, és miután Nadorfehérvárt elfoglalták, semmi jót nem hallhattunk . . . híre járt, hogy Kegelvich Péter meg akarta ostromolni Torony várát . . .” Jegyzetelésében különben is sok a kifogásolni való: néha a szövegben megadott levél sem dátuma, sem írója, sem címzettje tekintetében nem egyezik meg a jegyzetben idézett levéllel, néha pedig tudományos szempontból megengedhetetlen módon az idézett levél jelzete helyett saját korábbi tanulmányait adja meg forráshely gyanánt.

Saját logikai következtetései mellett csak egyetlen, általa bizonyítéknak tekintett adatot

hoz fel Batthyány Boldizsár anabaptista felfogása mellett: 1576-ban Szalonakban egy gerencsérén dupla vámot vettek Batthyány Boldizsár famulusai, és „miután a zsidók, görögök és anabaptisták fizettek dupla vámot ezekben a századokban, feltehető, hogy az említett gerencsér anabaptista volt”. Valószínűleg tényleg egy habán fazekassal van dolgunk, de az a tény, hogy Batthyány birtokain habánoknak adott helyet, még egyáltalán nem bizonyítja, hogy anabaptista volt, még csak szimpátiáját sem irántuk, hiszen ebben az esetben Bethlen Gábort is anabaptistának kellene tekintenünk hasonló okok alapján.

Ilyen hibák mellett elenyésző súlyúnak tartjuk Katona Imre egyéb baklövéseit, például, hogy kifogásolja az általa kryptokálinistának tartott Pathay Istvánnak azt a lépését, hogy fellépett Dávid Ferenc követői ellen; valamint azt, hogy Katona „felfedez” egy újabb bibliai könyvet: a „Proféták Könyvét.” Tévesen állítja, hogy „Istvánffy történeti könyvét 1629-ben adták ki először magyarul.” Tályai Pál lefordította ugyan, de máig sem került kiadásra.

Uray Piroska

Földi János – Emlékkönyv. Szerk.: Nagy Sándor. Debrecen 1978. Hajdú-Bihar megyei Tanács – Hajdú-Bihar megyei Könyvtár. 124 l.

A Hajdúkerület 46 éves korában, tüdőbajban elhunyt orvosának rövid élete két általánosítható tanulsággal szolgál. Egyrészt jól példázza a plebejus tudós-értelmiségi sorsát a XVIII. századi Magyarországon, másrészt máig ható érvénnyel irányítja figyelmünket a „vidékiség” tragikumára, a magányosan szélmalomharcot vívó, szükségképpen megkeseredő gondolkodó emberek életútjára. A Földi születésének 220. évfordulója alkalmából, orvosi működésének színhelyén, Hajdúhadházon, 1975 decemberében megrendezett emlékülés előadásai (bővített szövegüket tartalmazza a kötet) sugallják ezeket a tanulságokat; függetlenül attól, hogy minden tanulmány a tényközlés határain belül marad. Ez bizonyos értelemben szükségszerű is. Földi alakját egyelőre még be kell vezetni a köztudatba; messze vagyunk attól, hogy a „magyar felvilágosodás kiemelkedő alakjai” között tartassék számon, ahogy arra bevezetőjében Julow Viktor utal. Így van ez akkor is, ha – mint a Nagy Lajos által összeállított bibliográfia tanúsítja – nem vagyunk híján róla szóló rész tanulmányoknak.

De vajon „megér-e” Földi János élete egy monográfiát? Ha e polihisztor (orvos-tudós-művész) életútját és munkásságát egyes területei szerint helyezük nagytitkos alá, aligha adhatunk egyértelmű választ. Ami zoológiai munkásságát illeti, 1801-ben írt *Természeti Históriaja* Boros István szerint az első színvonalas állattan; Kádár Zoltán pedig a magyar állattani szaknyelv megteremtésében való érdemeit dokumentálja. Zoológiai munkássága azonban – korai halála miatt – torzó maradt.

Fazekas, Csokonai és Kazinczy barátja költőnek közepes volt. Szuromi Lajos és Szilágyi Ferenc tanulmányai azt bizonyítják, hogy Földi „a költészetben is egy kicsit tudós maradt: verseket is többnyire önként vállalt feladatból írt, hogy nyelvünk formai lehetőségeit, gazdagságát igazolja”. Az 1790 körül keletkezett, de csak 1962-ben kiadott verselméletében (*A versírásról*) is tanulmányozható, hogy a „verscsinálás” szerinte nem poézis, hanem jórészt tanulható és tanítható tudás, melyet ő is gyarapítani akar. A nyelvtaníró Földivel Vargha Balázs foglalkozik. Talán ez Földi tudományos tevékenységének legértékesebb területe. Az ő pályaműve alapján állították össze a *Debreceni Grammatikát*, bár nézeteit eltorzították.

Félbemaradt, sokáig elfelejtett, eltorzított művek jelzik e nyomorban élő, a legmindennapibb anyagi gondok ellenére a tudományt színvonalasan művelő orvos életét. Életének épp ez a feszültsége talán érdekesebb és példamutatóbb lehet az utókor számára, mint tudományos, művészi ténykedése. Nevezetesen az a feszültség, amely a tudományos ambíciók és az „istenhátmögöttség” között érezhető. A hadházi évek elemzése alapján kaphatunk erről impressziókat (Nagy Sándor tanulmányából). Az életpályának ez az oldala több figyelmet érdemelne, mivel úgy véljük: ez az oldal nemcsak érdekesebb, hanem tanulságosabb is, mint az elmélyült, tiszteletre méltó, de kimagaslónak aligha nevezhető tudományos tevékenység. Ez utóbbi teljesítményeit az utókor könyörtelenül meghaladta, emberi nagyságát azonban nemigen tudja kisebbiteni az idő.

Poór János

Vezér Erzsébet: Lesznai Anna élete. Bp. 1979. Kossuth K. 154 l.

A századeleji magyar progresszió filozófiai, politikai és művészeti izgalmaikat eredeti egyéniség tükrében próbálta felvillantani Vezér Erzsébet.

Személyiségrajz és korszak kevészer fonódhatna össze oly természetességgel, mint e kismonográfiában; ritka, hogy művész így sok szólamban válaszoljon szellemi és társadalmi vonásokra. Nem erőltetett tehát a szándék, hogy művészportré szerepeljen a *Nők a történelemben* című sorozatban: régóta hiányzó portré, az iparművész, a festő, az író s a költő Lesznai Annáé. Még akkor sem, ha a monográfus túlbecsülő gesztusát: „... a nőemancipáció magyarországi kezdeti szakaszában minden, bármely téren kiemelkedő asszony történelmi jelentőségre tett” (5.) – alapos fenntartásokkal fogadjuk.

Lesznai Anna élet- és pályarajza új dokumentum századfordulós szakirodalmunkban. A kutató most is megbízható filológiai munkát végzett. Ám e sokhajlamú művész arányainak plasztikus megérezkítése, tehetségének és korlátainak határozott vonalú rajza, a progresszióban s az egyes művészeti ágakban betöltött szerepének torzítás-tól mentes kijelölése továbbra is hiányzik.

Lesznai sokoldalúságában egyedi színfoltja a századelő művészetének. Főösleges tehát Vezér Erzsébet fölstilizáló törekvése, különösen, ha képtelen mindvégig megtartani e túlnövelt építményt, s időnként – engedve a tények kényszerének – helyreüti a deformálódó arányokat. Kár, hogy ennek ellenére előzetes elképzeléseit egyszer sem módosítja. A mű egésze így más képet sugall, mint amit Vezér tételmondatai deklarálnak, az átgondolt értékrenddel pedig adósunk marad. Nem az érthető s valamelyest megengedhető kutatói elfoglaltságot sokalljuk, hanem a művész korántsem azonos erejű adottságait értőbben, fogékonyabban elemző, a szavak súlyát finomabb belső hallással mérlegelő szerzői magatartást keressük.

„Lesznai Anna... kitűnő költő, festő és iparművész volt...” (5.) – hangzik az Előszó első soraiban, s a magyar művészetet valamennyire ismerő olvasó máris berzenkedhet: nem túlzás e jelző? Különösen így sommásan. A továbbiakban is bőkezűen oszt elismerést szerzőnk. Úgy citál kortársaktól, s úgy hall félre verseket, hogy megemelő ars poeticája végig érvényesülhessen. Így tartja Lesznai költészetét „filozófiai mélységű”-nek (6.), holott később kiderül, e filozófia nélkülözi az átfogóbb rendszert, s Lesznai inkább „költői-művészi intuíciójával” (64.) érez rá sok mindenre, illetve ösztönös vonzalmi csak véletlenül érintkeznek a hindu bölcsélettel. Parányi csúsztatásokkal hasonlóan rajzolja el Lesznai baloldaliságát is. Következesebbnek, harcosabbnak látja a valódinál. Pedig szétszórva tucatnyi doku-

mentumrészletet szerepeltet, mely alkalmasabb vezetője lehetett volna e kissé erőltetett prekonceptiónál. Nem hisszük, hogy már a gyermek Lesznai érzékelné a „feudális életforma anakronizmusát”. (19.) A fehérterror iszonyata megdöbbentette a költőnőt, ámde az „Édenkert Sárkánykertté rútol” kitétel s a hozzá fűzött magyarázat (89–90.) számunkra csak azt bizonyítja, hogy minden megrázkódottat és demokratikus érzület ellenére Lesznainak elsősorban egyéni nosztalgiai fájnak. Arról nem szólva, hogy iszonyatot képtelenek vagyunk felfedezni az idézett *Kár* című versben (89.).

Helytelenül magyarázza a monográfus Lesznai regényét is: „Hogy végül is a visszafelé ábrázolás sikerültebb lesz a regényben, mint az előregondolás, annak éppen az lehet egyik oka, hogy a többszörös nekifutás alkalmával sokkal jobban kidolgozta a régmúltat...” (111.) – írja, s mintha szándékosan hunyna szemet az egy bekezdéssel korábban idézett témavázlat fölött: „Keres kiutat, de túlságosan benne van idegileg és ösztönösen, hogy kijusson belőle az igazi forradalomba. Leül tehát a két világ határán és nézi, festi őket, illetve visszafelé ábrázol és előre gondol.” (111.) Ez a valódi magyarázat! Ezért sikerül jobban a régmúlt. A jövő pusztán intellektuális álom, s ez is túl sok hiteltelenséggel, kételyel társul (85., 103.), hogysem sodró erejű jövőképet ihlethetne. Az idézet egyben perdöntő argumentum Lesznai baloldaliságának kérdésében is. Alátámasztja ezt Jászi Oszkár véleménye. Ő „balra irányuló rokonszenv”-ről ír visszaemlékezésében, az igazsághoz valószínűleg legközelebb járva (28.).

Az eddigiek csupán kiragadott részletek a szerző elemző-értékelő gyakorlatából. Az alapvető hiba koncepcionális. Vezér nem döntötte el, életrajzt ír-e vagy elemző monográfiát. Az eredmény felemás. Életrajzhoz mérten túl sokat elemez, monográfiához képest túl igénytelenül. Mondhatnók: nem elemez, csak kommentál, s kortársi elemzéseket idéz. Ennél pedig bizonyára nagyobb igénnyel fogott munkájához. Még súlyosabb hiba az iparművész Lesznai háttérbe szorítása a költővel szemben, noha nyilvánvalóan az előbbi volt igazi tehetség, s az utóbbi kissé diletáns.

Aránytalan az egyes korszakok kidolgozása: többet érdemeltek volna a művészi kiteljesedés évei s az amerikai időszak.

Az anyag együtt van. Nem csekély adalék a korhoz. Ám Lesznai átfogó értékelése továbbra is feladat maradt.

Szántó Ágnes

Remenyik Zsigmond: A képzelgő lámpagyújtogató. Fordítások Remenyik Zsigmond spanyol nyelvű műveiből. Válogatta és szerkesztette: Fogarassy Miklós. Az előszót írta és a műveket fordította: Scholz László. Az utószót írta: E. Nagy Sándor. Bp. 1979. Magvető K. (Magyar tallózó)

Remenyik Zsigmond életművének jelentős része még az író halála után idestova húsz évvel is feltáratlan. Elsősorban a kolozsvári Korunk hasábjain rejtőz publicisztikájára gondolunk (*Bagatellek és Ócska gramofonlemez* című cikksorozataira), melyek kötetbegyűjtése, reméljük, nem késik sokáig. Hasonlóképpen kiadásra vár a több évtizeden át írt *Ismeretlen Voltaire levelek*; hogy csak találmásra tallózzunk az író hátrahagyott művei között.

Szerencsés kézzel nyúltak Remenyik Zsigmond posztumusz irataihoz a Magyar tallózó szerkesztői és a Magvető Kiadó. A mindmáig ismeretlen, mert spanyol nyelven írt s a húszas évek elején kis példányszámú chilei és perui avantgarde-kiadványokban megjelent, valamint kéziratban Remenyik-írásokból közli a legfontosabbakat *A képzelgő lámpagyújtogató* című kötet. Utaltunk az írónak a Korunkban (s tegyük hozzá: a Gondolatban és a Szép Szóban) lapangó harmincas évekbeli publicisztikájára. Ezekkel egyidőben jelentek meg Apokalipszis humansorozatának első kötetei, melyek közül a *Bolhacirkusz* (1932) „elvtársi barátsággal” ajánlotta Bálint Györgynek és Fábry Zoltánnak. E baloldali – gyakorlatilag: kommunista elkötelezettségű – írók elődeit mutatja be a Képzelgő lámpagyújtogató.

„Én anarchista voltam azelőtt, tagja a párizsi »Union Anarchiste-Communiste«-nek” – vallja József Attila Fábry Zoltánnak küldött híres levelében. A Képzelgő lámpagyújtogatóból úgy tűnik: a költő barátja, Remenyik Zsigmond is anarchista-kommunista volt a húszas években – Dél-Amerikában. Talán az sem véletlen, hogy e korszakokban mindketten az avantgard kelléktárából merítik művészi kifejezőeszközeiket.

Remenyik Zsigmond új könyve az író négy művét tartalmazza. Első a *Szélrózsa* című avantgardista manifesztum, mely 1922-ben jelent meg Valparaisóban. Minden bizonnyal nem Remenyik fogalmazta, de aláírásával jelezte csatlakozását. (A röpirat hátlapját Bortnyik Sándor *Aktivizmus* című 1919-es fametszete díszíti.) A röpiratra, *A képzelgő lámpagyújtogató három tragédiája* című prózavers-eposzra s az *Agrella isten ítéletei* című

kisregényre egyaránt jellemző a *creacionismo* nevű stílusirányzat. A költő alkotó, azaz teremtő, vallják a *creacionismo* hívei Vicente Huidobro, a Chiléből Párizsba költöző költő nyomán. Scholz László, a kötet irodalomtörténészként is jeles fordítója Whitmanban véli az 1916-ban meghirdetett *creacionismo* őst felfedezni. Idézi Huidobro *Ars poetica*-ját, mely szerint „A költő miniatűr is-ten.” (Hadd említsünk egy magyar költőt is – Babits Mihályt. Az 1911-ben publikált *Naiv ballada* költő-hőisére gondolunk, aki ha meghal: „tenger süllyed el”. Nem volna érdektelen nyomozni, mint jutott el Whitman üzenete Babits-hoz.)

Az *Agrella isten ítéletei* a kötet legérdekesebb írása. Hőse Neftalí Agrella chilei költő, a Szélrózsa egyik aláírója. „Szellemi munkától egész életemben undorodtam – vallja a kisregényben –, lenéztem a szellemi munkát, semmi köze a szellemi munkának a teremtéshez.” Agrella – és egykori önmaga – életformájának, a világról s annak elkerülhetetlen változásáról alkotott „ítéleteinek” állít emléket Remenyik ebben a már hazatérése után 1929-ben Dormándon befejezett spanyol nyelvű munkájában. (Magyar változatának részleteit a halottnak vélt költő-barát előtt tisztelgetve a Szép Szóban közölte 1938-ban.) Agrella, akárcsak Remenyik, anarchista csavargóként alkalmi munkákból élt a húszas évek első felében; a lumpenproletár életforma és a teremtés – a *creacionismo* – együttes hirdetésé öngazólásként is felfogható.

A kitűnően összeállított, korabeli metszetekkel illusztrált, remekül tipografizált kötet után kíváncsian várjuk Remenyik Zsigmond további hátrahagyott műveit.

Tasi József

Sükösd Mihály: Közéltések. Bp. 1979. Szépirodalmi K. 287 l.

Régtől, idestova két évtizede tart Sükösd Mihály „küzdeme az epikával”, az elméletben és a gyakorlatban egyszersmind. Ámbár a „viadal” minden bizonnyal lezáratlan (sőt: lezárhatatlan), úgy tartjuk, számosabbak és maradandóbbak egyelőre a teória sikerei, mint a praxiséi. Megannyi sikeres íróportré, monográfia, esszégyűjtemény dokumentálja már emez elméleti harc állomásait; a *Közéltések* a legújabb stáció. Az epikában is a regény, „a legnehezebb műfaj” (264.) szívja magához mindenkor elsőül a szerző figyelmét, korántsem meglepő tehát, hogy friss köny-

vének értékesebbik fele – a cikluscím is megvallja ezt – a *Változatok a regényre* (Bp. 1971.) leágazásának, appendixének tekinthető. Itt is, amott is a regény immár évszázados válságának okai és tünetei, a megújulás, a korszerűsödés esélyei és kritériumai foglalkoztatják Sükösd Mihályt.

Esszék, azaz gondolkodási kísérletek füzérét tárja elénk a kötet; szépen illik rájuk a műfaj Rónay György adta definíciója (In: *Balassitól Adyig*. Bp. 1978. 7., 262.). Sükösd írásai nem törnek teljességre és kizárólagosságra, tartózkodnak „végleges” válaszok formulálásától, együttesen s külön-külön mégis nyomatékkal reprezentálnak egy *lehetséges* és termékeny felfogást, vizsgálati módszert. *Közéltések* „csupán”, amint a kötet cím oly elegáns szerénységgel (és finom szkepszissel) ki is mondja. Szerzőjük tudatosan a legjobb magyar esszé hagyományba fűződik, Kemény Zsigmond, a fiatal Lukács, Szerb Antal, Halász Gábor, Németh László és Illés Endre illő nyíltsággal és tisztelettel néven nevezett mesterei. Mindtől tanult, különbözik valamennyitől. Szüve-rén. Folytató, de a megszüntetve magatartás értelmében. Esménye a higgadt, pontos fogalmiságra törő racionalizmus, következménye ennek a megbízhatóság, a már-már pedáns adatolás, a szakszerűség, a precizitás, a folytonos készség a meghatározásokra, a fegyelmezett vonalvezetés, a – legkivált a lezárásokban eleven – poentírozó kedv stb. Csak azt térképezi föl, amit okos szempontokkal, gondosan ellenőrzött észérvekkel bekeríthetett, az – alighanem erős fenntartásokkal övezett – intuíción jószerint számúzi metódusából, ezért is mutatkozik kevésbé fogékonyak a minden műben ott derengő imponderábilákra, noha egyszer sem tagadja létüket, fontosságukat. Némileg egyoldalú Sükösd racionalizmusa, ámde roppant vonzó, hogy – mintegy módszerének korrekciójaként – majd minden írásán áttűnik egy rebbenésnyi önirónia, egy leheletnyi kétség tulajdon ideáljának érvényével szemben. Tudja ő is, hogy a regény – e „lenyűgöző ősfoma” (21.) – nem csupán észérvekkel átvilágítható képződmény.

Oly markánsan egyedi körvonalú a Sükösd Mihály esszégyakorlata (még a kedvelt stílusfordulatok is szerzőjükre vallanak), hogy jellemzését alkalmasint sokáig folytathatnók. Csakúgy tanulságos és sugallatos lenne az eredmény, mint a kötet kitűnő Illés-analízisében (193–213.). Itt és most mégis fontosabbak számunkra a *Közéltések* elméleti konzekvenciái. Sükösd válságműfajnak tekinti a regényt, amely rendre győzelmesen lálal

ki megannyi kríziséből. Minden diadala, újjászülése kisebb-nagyobb metamorfózis is egyszerűsmd: a válság változást, átalakulást indukál és involvál, a műfaj összes kényszerű félvesztése terjeszkedést és gazdagodást jelent másfelől. Hasonlóképpen látja és értékeli e folyamatot Illyés Gyula is (Vö.: *A pályatárs szemével*. Kortárs, 1979. 4. 611–620.) Szerzőnk a dokumentum és a teremto fikció elegyítésében fedezi föl a mai regény megfrissülésének és életképességének egyik zálogát (118–146.), afféle társulásban, „méssaliance”-ban, aminőről Illyés Gyula is vallott nyilatkozatában (i. m. 611–613.) S szintúgy a műfaj fennmaradását, nem csökkenő teherbírását szavatolja a „folytathatatlanok” elemi erejű inspirációja, műveik áthasonított tanulsága – ezért, a folytatásért, a hasznosításért fürkészti oly élénk figyelemmel Sükösd Joyce, Musil, Malcolm Lowry, Malamud (és mások) oeuvre-jét, regénygyakorlatát. Példái jók, elemzései meggyőzőek: az ad abszurdum feszített újítások mértéktartó, „szelídített” hasznosítása nélkül szegényesebb és kezdetlegesebb volna a modern regény (lásd pl.: 46–49. stb.).

A szerző – említették volt – joggal és tudatosan él az esszé biztosította szabadsággal. Az alkalomnak s a maga szándékainak megfelelően közelít anyagához, s bár komplexitásra tör, nem célja a teljesség. Ritkán mond revelációnak tetsző újdonságokat, ámde okos érvelésére mindig figyelmeznünk kell. Ellenetéseinket, kritikáink megjegyzéseinket fogalmazván nem téveszthetjük szem elől az esszéműfaj lehetőségeit és sajátosságait. Úgy találjuk, hogy a *Közéltések* második ciklusa – eltekintve egynémely kivételektől, a Sinkó- és az Illés- „kísérlettől” például – lényegesen igénytelenebb írásokat gyűjt egybe. Méltányoljuk bármennyire is Sükösd ars poeticáját (*Hitvallás helyett*: 283–286.) s az örömet, hogy végre alkalmá „nyílt eltérő tárgyú és elegyes műfajú esszéket telepíteni egymás mellé” (283.), még mindig akadnak fenntartásaink. Az itt közölt szövegek többségének épp esszévolta kérdéses. Ahhoz túl alkalminak tetszenek, s már csak terjedelmüknél fogva is recenziók inkább, semmint „gondolkodási kísérletek”. S bármily mintaszerű is pl. a Mezei József könyvről született kritika (benne a fontos tanulság: hogyan ne írjunk a regényről!), értsünk bármiként is egyet Dobai Péter megítélésében stb., szigorúbban vonnók meg az esszéműfaj határait, kivált a kötet homogenitásának érdekében.

Aligha meglepő, ha egyben-másban eltér a véleményünk a szerzőtől. Sokra becsüljük ma-

gunk is Krúdy „tényregényét”, *A tiszzaeszlári Solymosi Esztert*, „klasszikusnak”, „alapkönyvnek” (118., 123.) mégsem neveznök. Ennek igazolásához Sükösdnek sincs elég érve és bizonyítéka. Argumentumok híján *A fekete városról* sem hihetjük, hogy épp ez „a legmesszebbre mutató Mikszáth-regény” (277.), s némelykor fölöslegesen egyszerűsítőnek véljük a szerző véleményét (pl. a modern magyar epika két változatáról: 246–247., illetve az írótipusokról: 249.). Musil korszakos művét, *A tulajdonságok nélküli embert* lényegesen komplexebbnek ismerjük, hogysen az „ontológiai és ismeretelméleti regény” (57., 74.) minősítés kielégítene, s szívesen olvastunk volna emez alkotás és az egzisztencializmus egybehangzásairól. Szerintünk nincs igaza Sükösdnek, amidőn elvitat mindennemű szatirikus tendenciát Joyce regényétől (32.). Az *Ulysses* az *Odüsszeiá*hoz képest egy kiürült, kisszerű világot ábrázol, így akarva-akaratlan – viszonyít, s ezzel máris persziflálja az adott állapotokat. Egyáltalán: olykor-olykor (pl. Musilnál) tüzetesebb műelemzésekre vágnánk, akár a – különben szellemes és sokszempontú – megközelítések, „betájéolások” s az olyannyira beszédes adatok rovására. Egy ponton viszont ki kell igazítanunk a szerzőt: 1977-ben, két esztendővel Julow Viktor kismonográfiájának megjelentése után nem állhat helyt az a vélemény, hogy „máig az egyetlen elkészült, korszerű Csokonai-könyv” a Sinkó Erviné (189.).

Sükösd igényes, szuverén arculatú stilisztá. Tudatosan kiformált, precíz, némiképp fanyar előadásmódja külön élvezetet ad olvasójának. Épp ezért (meg a tudományos hitel érdekében) örömet nélkülöztünk volna a „baromi munka” (94.), a „megfogta az isten lábát” (137–138., 141.), a „pontosítsunk” (78., 82., 178. stb.), a „lepipálja” (157.) etc. típusú, bizalmas-familiáris kitételeket. S megjegyeznök végezetül, hogy a könyv valamennyi írása másod-, sőt (pl. a Musil-esszé) harmadközlés. Csupán együttesük adhat szellemi izgalmat ilyképpen. Bevalljuk, szívesen láttunk volna legalább egy, eddig még nem publikált okfejtést is közöttük!

Az epilógus az esszéíró gondjairól, kétségeiről is számot ad. Meggyőződésünk, hogy a *Közéletsek* e nemrég gyanakodva szemlélt műfaj nagykörűségének és tekintélyének újabb bizonyítéka.

Lőrinczy Huba

Csapláros István: *A felvilágosodástól a felszabadulásig. Tanulmányok a magyar– lengyel kapcsolatok köréből.* Bp. 1977. Magvető K. 287 l.

Csapláros István – a lengyel–magyar irodalmi és kulturális kapcsolatok történetének jeles ismerője – újabb könyvében kapcsolatainknak a felvilágosodás korától a felszabadulásig terjedő szakaszát vizsgáló tanulmányait tette közzé. A tizenegy dolgozatot tartalmazó kötet anyaga változatos: művelődéstörténeti vonatkozású és irodalomtörténeti kérdéseket tagláló írásokat egyaránt találunk a könyvben. Az utóbbiak közül különösen érdekesek a magyar irodalom lengyel recepciójának kérdéskörét érintő tanulmányok (*Magyar költők bemutatkozása a lengyel irodalomban; A szózat jelenléte az 1860–1862. évi galíciai hazafias mozgalmakban; A világnyelveken megjelent Petőfi-irodalom közvetítő szerepe a magyar költő lengyelországi fogadtatásában; Az ember tragédiájának krakkói bemutatója; Bolesława Jaroszewska, a magyar irodalom első lengyel apostola*), de – hasonlóan – érdeklődésre számot tartó írások azok is, amelyekben Csapláros a lengyel politikai események, forradalmi törekvések magyarországi reflexióit veszi számba (*A lengyel kérdés Kazinczy Ferenc és barátai levelezésében; A lengyel kérdés az 1848-as magyar forradalom első hónapjaiban; Ady Endre és az 1905–1907. évi lengyelországi forradalmi mozgalmak.*)

A két nagyobb tematikai egységre tagolódo kötet egy lengyel közmondás „életét”, „funkcióit” és magyar irodalmi párhuzamait feldolgozó tanulmány vezet be (*Polak Wegier – dwa bratanki*), az utolsó közlemény pedig zene és irodalom kapcsolatának kérdését tárgyalja: a két részes tanulmányban a szerző egyfelől Liszt Ferenc 1843-as lengyelországi „diadalútjának” körülményeit s a lengyel irodalomra tett hatását, másfelől a Chopin-zene magyarországi népszerűségének történetét vázolja fel.

Csapláros István könyvét a polonisztika kérdéseivel foglalkozó szakember éppúgy haszonnal forgathatja, mint a magyar irodalomtudomány művelője. Mert ami a könyv anyagában az utóbbinak kézenfekvő, az a polonista számára mindenképp novum s ez fordítva is érvényes. A lengyel nők hazaszeretetéről szóló értekezésben pl. a Virág Benedek, Csehly József és Kazinczy kapcsolatát felvázoló passzusokban nem csupán e hármas baráti kötődés körülményeit vázolja fel,

hanem fényt derít egy szép Virág Benedek-vers (*Teofila dala*) hátterére, a költő hazafias érületének motiváló tényezőire is. Egy másik tanulmány (*Magyar költők bemutatkozása a lengyel irodalomban*) viszont a kelet-közép-európai irodalmak közötti kapcsolatok egy sajátos jelenségére irányítja a figyelmet, amikor kimutatja, hogy a XIX. század elejének kelet-közép-európai földrajzi-politikai konstellációjában irodalmunk lengyel recepciójában a kor német nyelvű magyar irodalma játszott közvetítő szerepet: Stanisław Jaszowski Mailáth János német fordításai alapján tolmácsolta lengyelül Kisfaludy Sándor és Verseghy Ferenc költeményeit. Fontos, nem elhanyagolható információkat közöl azokban a tanulmányokban is, amelyek Vörösmarty, Petőfi és Madách lengyel recepcióját taglalják. Csapláros itt is gondosan, a mikrofilológia megkívánta alaposággal vesz számba minden lényeges adatot s igyekszik általuk tágabb összefüggéseket megvilágítani. A *Szózat* lengyel fordításainak történetét felvázoló írásból azt tudjuk meg, hogy a magyar költő verse – az esztétikailag nem éppen kifogástalan fordítások ellenére is – az 1863-as lengyel felkelést megelőző idők népszerű, a hazafias érzést tápláló olvasmánya volt, s talán az sem mellékes momentum, hogy a Vörösmarty-vers lengyel változataiból kettő galíciai lapban, a lengyel *Dziennik Literacki*-ben és a *Czytelnia dla młodzieży* címűben, egy pedig a bécsi *Posteppen* látott napvilágot, tehát a monarchia területén. A Petőfi-életmű lengyel fogadtatását tárgyaló értekezés a magyar költő európai népszerűsödésének történetéhez kínál becses adalékokat, a Madách-mű krakói bemutatójának körülményeivel kapcsolatosan pedig egy sor, a lengyel–magyar kapcsolatok történetének kevésbé ismert jelenségére hívja fel a figyelmet. Kapcsolatainknak ama rétegére, – ha csak vázlatosan is –, amely hiányzik a köztudatban élő képből – lévén, hogy ez a réteg a kapcsolatok egy felhősebb szakaszát képezi. Csapláros adatai is arra figyelmeztetnek, hogy a szomszédos nemzetek irodalmában és köztudatában élő magyarság-kép történelmi korszakonként változott s ez alól a lengyel irodalom sem kivétel. A századforduló táján lengyel részről megfogalmazódtak a magyarországi, egészen pontosan a szepességi és az árvai lengyel lakosság nemzetiségi sorsával foglalkozó írások s közöttük magyarellenes hangütésű is akad. Csapláros az okokat vizsgálva a kérdés sajátos kelet-közép-európaiságára mutat rá, amikor kiemeli, hogy e jelenségek a magyar uralkodó osztályok nemzetiségellenes politikájának függvényei. S mert irodalmi példát

is említ – Artur Gruszecki *W tyszc lat c. regényét*, amely „a magyar milleniumi ünnepségekhez kapcsolódva elítéli a magyar uralkodó osztályok szlovákokat elnyomó politikáját” (160. l.) – hangsúlyosnak érezzük, s óhatatlanul is délszláv, szlovák stb. párhuzamokra gondolunk, még tovább arra, hogy a kérdés átfogó, valamennyi érdekelte nemzeti irodalomra kiterjedő elemzést érdemelne.

A magyar irodalom lengyel recepciójával foglalkozó tanulmányok egyik érdekes darabja a Bolesława Jaroszevska munkásságát bemutató írás is. Benne olyan műfordítót méltat a szerző, aki egy életen át szolgálta a hungarológia ügyét lengyel földön. Három és fél évtizedes munkássága során fordított Jókai és Mikszáth műveket s vállalta irodalmunk népszerűsítését a tanulmányírás és a publicisztika eszközeivel is.

A kötet írásainak többsége eredetileg lengyel, illetve francia nyelven jelent meg, így a magyarországi szakemberek többsége csak e kötet lapján olvashatja e változatos tanulmányanyagot. Ezért is sajnáljuk a jegyzetek mellőzését, hisz a *Kultura i literatura dawnej Polski* c. kiadvány vagy pl. a *Przegląd Humanistyczny* s a *Ruch Muzyczny* évfolyamai nemigen találhatók meg Magyarországon valamennyi könyvtárban. Pedig e tanulmányok épp az itt elhagyott dokumentációval teljesebbek.

Lőkös István

Domokos Mátyás: Ugyanarról másképpen. Esszék, kritikák. Bp. 1977. Szépirodalmi K. 434 l.

Domokos Mátyás azzal a költőnemzedékkel együtt kezdte esszéírói pályáját, mely a negyvenes évek végén bontogatta szárnyát, néhányan az Eötvös Kollégiumban (majd annak megszűnte után olykor az egyetem falain kívül), majd néhány évig legendás koplasók következtek, huzatos alberletek és folytonos szenvedélyes viták az irodalomról. Ennek a generációnak életeleme volt az irodalom, ők még csatlakozhattak Fülep Lajos peripatetikus iskolájához, hallgathattak Bartók-hangversenyeket, s indulásuk pillanataiban a kortárs világirodalom jelenségeire is figyelhettek. Domokos Mátyás esszéírói gyakorlatában is érzékelhető, mily magától értetődő természetességgel él világirodalmi analógiákkal, mennyire biztos kézzel és szemmel jelöli ki azokat a viszonyítási pontokat, melyek mentén egy-egy hazai jelenség, kezdeményezés elhelyezhető.

Annak idején hajnalig tartó szenvedélyes vitákat folytatott Lator Lászlóval és Fodor Andrással egy-egy vers, sor fölött. Ezt a szenvedélyességet máig sikerült megőriznie. Azok közé a kevesek közé tartozik, akik sosem figyelnek mellékes szempontokra, akiket nem köt semmiféle szövettség titkos fegyelme. Saját véleménye van, és ezt nem hallgatja el akkor sem, ha érdekeket vagy látszatérdekeket sért vele. Megvesztegethetetlen kritikus, akinek elhallgatásából is ugyanúgy lehet érteni mint kimondott ítéleteiből. És nem titkolja soha a maga elfogultságait sem.

Ha ideáljait és tájékozódásai pontjait keressük, mindenekelőtt a századveg tragikusán elfelejtett „ködlovagjai” iránt érzett szeretete és nosztalgiaja kínálkozik kiindulásul. Jelzi ez az érdeklődés, hogy Domokos Mátyás szeret rejtett értékeket fölfedezni, s ugyanakkor örömmel száll szembe a már végérvényesnek látszó értékrend sugallatával. Különvéleménye van, más pontokat érez fontosnak és kormeghatározónak, mint az irodalomtörténeti közvélekedés. A magyar próza egyik legnagyobb teljesítményének érzi – és joggal – Török Gyula regényeit, s hogy minél alaposabban, minél meggyőzőbben elemezhesse ezeknek újdonságát, Török novellisztikáját is valótóra veszi; néhány szellemes, ötletes megfigyelésével továbbgondolásra érdemes szempontokat vet fel.

Méltánylást érdemel az a törekvés, hogy az esszéit a legszigorúbban vett mikrofilológia kínálta eredményekkel igyekszik beoltni, s így teszi még termékenyebbé a műfajt. Egy idő óta megfigyelhető, hogy az esszének megcsappant a becsülete a filológusok, az elemző, adatfeltáró filológiának viszont az esszéírók között. Domokos Mátyás nem szól erről az ellentétről, hanem néhány tanulmányában módszertani példáját adja annak, hogyan lehet és kell e látszatellentétet feloldani. Érdekes írása (*A megtaposott ostor*) szól Móricz Zsigmond egyetlen motívumáról, mely azonban alkalmas arra, hogy a kései Móricz-próza sok fontos elemére fényt derítsen. Ugyanilyen irányban tapogatódzik a *Lirai életregény – filológiai rejtelmekkel* című tanulmányban is, melyben a Szabó Lőrinc hagyatékából előkerült és kötetben is közzé tett (majd nagy vitát kavaráó) szonettek kapcsán tesz fontos alkotáslélektani megfigyeléseket a költővel kapcsolatban. Persze egy kérdés azért nyitva marad. Vajon az utókornak hogyan, mennyiben kell tiszteletben tartania az író személyes akaratát? Hol van az a határ, melyen belül a filológusok, a kritikai kiadások készítői biztonságosan és jogosan mozoghatnak ugyan, de fölösle-

ges minden olvasónak megismernie vitáikat, értelmezéseiket, a romlott vagy vázlatos, ötletszerűen papírra vetett szövegekkel kapcsolatos javítási kísérleteiket. Meggyőződéseim szerint a *Szavakkal nő a gyász* kötet sok értékes szemponttal gazdagította a Szabó Lőrinc-filológiát, az író azonban – ebben a formában legalábbis – nem szánta nyilvánosság elé verseit. A viták, a korrekciók hasznosak voltak, a nagyközönség azonban nem gazdagodott általuk. Tíz-tizenkét szakember kifejtette álláspontját, Szilágyi Péter kitűnő javítási javaslati nyilván hozzásegítenek jobb szöveg kialakításához, nagy kérdés azonban, az valóban szabólőrinci szöveg lesz-e. S még nagyobb kérdés: vajon a végleges forma kialakítása közben mennyit változtatott volna a gyorsíróval változaton. S e változtatások nem módosították volna-e a szöveget olyan irányban, ami Rába György kismonográfiájának végső – mozarti – következtetését igazolják? Ezekre a kérdésekre Domokos Mátyás nem is válaszolhat egyértelműen. A költői szándék tiszteletben tartása – vagy túlhaladása – azonban változatlanul fontos kérdés marad, s ezt a huszadik század nagy költőinek ily kiadásai is felvetik.

Domokos Mátyás elfogultan szereti Szabó Lőrincet, mint ahogy Illyés Gyulát, Nagy Lászlót, Fodor Andrást, Pilinszkyt, Weörest is. Nagyjából ezek a nevek jelzik versolvasói és irodalomtörténeti ízlésének tájékozódási pontjait. Róluk írja kötetének legizgalmasabb tanulmányait (a Fodor Andrásról szóló valloásban nemzedéke egyelőre hiányzó önéletírásának néhány fejezetével gazdagítják ismereteinket). E nevekhez csatlakozik még Németh Lászlóé, Vas Istváné és Juhász Ferencé. Kitűnő névsor s megint csak önjellemző: nyilvánvalóvá teszi, hogy Domokos Mátyás számára az írás, az irodalom intellektuális teljesítmény, azokat a műveket értékeli igazán, melyek jelentős gondolati értéket hordoznak, amelyekben ablak nyílik valami újra, addig szokatlanra. Nyilvánvalóan idegenkedik a „közvetlen” írásoktól, amelyek megelégszenek a valóság rögzítésével, s hiányzik belőlük az „égi más” izgalma. Ez a delejes áram még ifjúságában végigfutott rajta, amikor kamaszkorában először élte át „egy Adyvers villanyozó szétsugárzását belül a lélekben (olyan helyen tehát, aminek a realitásáról még senkinek nem sikerült egzakt, kórbonctani bizonyítékokkal szolgálnia)”. Ezért tud olyan meggyőző, izgalmas „képzeletbeli beszélgetéseket” folytatni (a műfaj is az ő leleménye). Aligha hihetjük, hogy ezek a meg nem történt beszélgetések nem hosszú-hosszú valódi eszmecserekre

alapozódnak. Ahhoz képest azt a többletet adják, hogy a „kérdező” szabadon, képzeletének szárnyára bízva tudását, ismereteit, tetszése szerint kalandozhat az életmű más körülmények között érintetlen tájain. Ugyanakkor természetesen sokkal alaposabban kell ismernie a mű összetevőit, jellemzőit, mintha valóságos beszélgetést folytatna, hiszen az író minden egyes szaváért neki magának kell vállalnia a felelősséget. Egy-egy képzeletbeli beszélgetés valóságos gondolati konstrukcióivá válik, idézetek sokaságával alátámasztva, a filológia minden adott eredményével körülbástyázva. A műfaj azonban mégis lehetővé és elfogadhatóvá teszi azt a paradoxíát, hogy a kötöttségben valósítsa meg a látszólagos kötetlenség folytonos vibrálását, a személyességből tárja elénk a személytelenség objektivitását.

Kevesen hatolnak a vers anyagának és jelentéstartományának olyan mélységeibe, mint éppen ő. Különleges érzékkel tud kiemelni akár egyetlen szót is, amely a versegész hatásának hordozója.

Biztos kézzel, pontosan fejtí föl a képek jelentését. Egy-egy költői képben is érzékeli a líra egészének feszítő ellentéteit. Domokos Mátyás

vitázva, ellenkezve fogadja be a műalkotásokat. Megküzd minden versért, regényért. Ezért érezzük természetesnek, hogy kötetének jelentékeny írásai is vita hevében születtek. Vitázik az Illyés-drámákat vulgarizáló tanulmánnyal – az Illyés-drámákért. Küzd a teljesebb és hitelesebb műlt-szemléletért – hogy a jelent is teljesebben lássuk. Megvív a költészet közhelyeivel – az igazi költészetért. Jó ügyet szolgál, igazi irodalmat. Bátran, lefegyverező őszinteséggel vitázik. Nem véletlenül írta éppen ő 1976 legizgalmasabb és legtöbbet emlegetett cikkét *Nagyhatalmi helyzet vagy vers-írógép?* címmel az Irodalomtörténetben.

„Ugyanarról másképpen” ír Dokokos Mátyás, rákényszerítve bennünket is, hogy végiggondoljuk, amit végérvényesnek hittünk, s még erősebbé váljék felismerésünk, hogy ellentétek harcában születik az új. Módszere és kitűnő tanulmánykötete épp az ellentétek metszéspontján keletkezett, s ezért is figyelmeztet oly következetesen az új és a szép értékeire.

Rónay László